

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ЙОСИФА ДЕ КАЛАСАНСА (1557–1648 РОКИ) У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК НОВОГО ЧАСУ

PEDAGOGICAL SYSTEM OF JOSEPH DE CALASANZ (1557–1648) IN CONTEXT OF CULTURAL PRACTICES OF THE NEW TIME

У статті окреслено педагогічні набутки Йосифа де Каласанса – засновника першої в Європі безкоштовної школи для дітей із найбідніших прошарків населення. Досліджено, що це поклало початок і визначило головну мету діяльності римо-католицького чернечого ордену піарів. З'ясовано, що в заснованій Йосифом де Каласансом школі була реалізована низка його власних виховних і дидактичних ідей. Однією з них стала оригінальна структура програми навчання, яка розподілялася на дев'ять класів. Виявлено, що навчально-виховна система Йосифа де Каласанса не була консервативною, навпаки, вона була гнучкою, оскільки орієнтувалася на перманентне коригування з метою пошуків оптимальних методів, прийомів, практик навчання. Водночас у піарських школах не так жорстко регламентувався навчально-виховний процес, як, наприклад, у єзуїтських. Їхня відмінність полягала також і в тому, що у школах піарів саме національні мови були мовами викладання. Особлива роль у реалізації навчально-виховної концепції Йосифа де Каласанса була покладена на вчителя, який мав безмежно любити дітей, шанувати їхню гідність, обмежувати покарання, бути добрим прикладом для них. З огляду на це, кандидати на посаду вчителя піарського навчального закладу спочатку проходили жорсткий відбір, а потім – спеціальну педагогічну підготовку у вчительській семінарії, студіюючи теоретичні і практичні курси, необхідні для подальшої викладацької діяльності. Підсумовано, що в основі педагогічної системи Йосифа де Каласанса лежали раціональні та гуманістичні принципи, що тісно контамінувалися з релігійними. Найбільшим відкриттям Йосифа де Каласанса було переконання, що школа повинна бути обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей. Практика індивідуального підходу до кожного учня, плекання не лише його знань і освітніх навичок, але й належного морального розвитку, а також патріотизму дають підстави для твердження, що навчально-виховна система, запропонована 400 років тому ченцями римо-католицького чернечого ордену піарів і практикувана ними, не є анахронічною, оскільки постулати, покладені в її основу, не втратили своєї актуальності й донині.

Ключові слова: Йосиф де Каласанс, орден піарів, безкоштовна школа, педагогічна

система, антропоцентризм, ранньомодерна доба.

The article outlines the pedagogical achievements of Joseph de Calasanz – the founder of the first, in Europe, free school for children from the poorest layers of the population. It was explored, that it became the beginning and it determined the main goal of the activity of the Roman Catholic monastic order of Piarists. It was discovered, that in school, founded by Joseph de Calasanz, a number of his own educational and didactic ideas was implemented. One of them was the original structure of the training program, which was divided into nine classes. It is revealed that the educational system of Joseph de Calasanz was not conservative, on the contrary, it was flexible, because it orientated on the permanent adjustment in order to find optimal methods, techniques, educational practices. At the same time, the educational process in the Piarists schools was not as strictly regulated as in the Jesuit ones. They also differed in the fact that in Piarists schools exactnational languages were the languages of teaching. Special role in implementation of the educational concept of Joseph de Calasanz was laid on the teacher, who had to love children boundlessly, to honor their dignity, to limit punishment, and to be a good example for them. Therefore, the candidates for the position of teacher in Piarists educational institution, at first, passed a tough selection, and then – a special pedagogical training in the teacher's seminary, studying theoretical and practical courses required for the next teaching activity. It was summed up, that rational and humanistic principles were at the core of the educational system of Joseph de Calasanz that were in close contact with the religious. The greatest discovery of Joseph de Calasanz was the belief that school should be compulsory and free for all children. Practice of the individual approach to each pupil, nurturing not only his knowledge and educational skills, but also proper moral development, as well as patriotism, give reasons to believe that the teaching and educational system, proposed 400 years ago by the monks of the Roman Catholic monastic order of Piarists and practiced by them, is not anachronistic, because the postulates, laid at its foundation, have not lost their relevance to this day.

Key words: Joseph de Calasanz, order of Piarists, free school, pedagogical system, anthropocentrism, early modern period.

УДК 37 (091) (460)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-1-12>

Шеретюк Р.М.,

докт. істор. наук,
професор кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Рівненського державного гуманітарного університету

Стоколос Н.Г.,

докт. істор. наук,
професор кафедри культурології та філософії
Національного університету
«Острозька академія»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Змінюючи есхатологічне й аскетичне світовідчуття Середньовіччя, європейська культура Нового часу актуалізувала антропоцентричний настрій духу. Життєстверджуюча, гуманістична домінанта свідомості була успадкована XVII ст. від попередньої доби – Ренесансу. Пошук людської індивідуальності як провідний лейтмотив ренесансної культури під впливом низки чинників був продовжений, але набув якісно нових рис [1]. Однією з них стало

утвердження науки та раціоналізму як образу думок і образу життя людини Нового часу. Відомий вислів Ф. Бекона “Scientia est potentia” проголосив знання й освіту рушійною силою суспільного прогресу. Однак освіта в цей час трактувалася не лише як набуття інтелектуальних знань, але й як плекання практичних навичок. Саме це вважалося запорукою раціональної організації життя людини, здобуття нею належного місця і статусу в соціумі. Яскравим прикладом реалізації цих засад стала

педагогічна доктрина іспанського священика Йосифа де Каласанса, що потужно вплинула на духовно-культурне життя багатьох європейських країн, зокрема й України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Висвітленню питання сутності, якісних характеристик і набутків освітньо-виховної системи Йосифа де Каласанса неабияку увагу приділили польські науковці, зокрема: Я. Буба, С. Можджен, А. Пітала, Б. Соболевська-Стрельчак, Я. Тарашкевич та ін. Однак в українській історіографії відсутнє комплексне ґрунтовне дослідження педагогічної спадщини Йосифа де Каласанса, що спонукало авторів звернутися до більш докладного студювання вказаної теми.

Мета статті полягає в з'ясуванні сутності й окресленні провідних компонентів освітньо-виховної системи видатного діяча ранньомодерної доби Йосифа де Каласанса.

Виклад основного матеріалу. Йосиф де Каласанс (інші варіанти – Йосиф Каласанський, Йосиф Каласанкцій, Хосе де Каласанс, ісп. Josepe Calasanz, лат. Josephus Calasancius) народився 11 вересня 1557 р. в замку Каласанса поблизу м. Перальта-де-ла-Саль в Арагоні (Північна Іспанія). Він був наймолодшим із восьми дітей дона Педро Каласанса і доньї Марії Гастон. Отримавши ґрунтовну початкову освіту, Йосиф навчався в освітніх закладах міст Перальта й Естаділья, а також вивчав філософію та юриспруденцію в Лериді, де отримав ступінь доктора юриспруденції. Потім із відзнакою закінчив теологічні курси у Валенсії й Алькала-де-Енаресе. Після закінчення студій у Барселоні отримав ступінь доктора теології. Мав намір одружитися, однак після важкої хвороби вирішив присвятити своє життя Богу. Зрештою, 17 грудня 1583 р. єпископ Урхеля Уго Амбросе де Монкада рукоположив Йосифа де Каласанса в сан священика.

У 1592 р. він переїхав до Риму, де став помічником кардинала Маркантоніо IV Колонна. Тут він розгорнув активну благодійну, або, висловлюючись сучасною дефініцією, волонтерську діяльність, працюючи у в'язницях, лікарнях і притулках. Так, зокрема, відомо, що за епідемії чуми 1595 р. Йосиф де Каласанс доглядав за хворими. Оскільки під час цієї праці в Римі йому вповні відкрився страшний світ дитячої вбогості, нещастя та злочинності, то саме під враженням від побаченого головною справою свого життя він визначив навчання і виховання дітей із бідних сімей. Це підштовхнуло його до думки про необхідність відкриття безкоштовної народної школи.

У 1597 р. у Римі при церкві святої Доротеї Йосифом де Каласансом була відкрита перша безкоштовна початкова школа. Вона була доступна для всіх без винятку дітей, тобто без огляду на їхній суспільний стан, расу чи віросповідання. А вже через декілька років з однодумців Йосифа де Каласанса постало братство, затверджене 1602 р. Папою Климентом VIII. 6 березня 1617 р. воно отримало статус чернечої конгрегації, що була затверджена папою Павлом V [4, с. 167–181]. 18 листопада 1621 р. відповідним розпорядженням папи Григорія XV вона набула статусу чернечого ордену [4, с. 183–185], а 31 січня 1622 р. він схвалив його статут [8].

Так постав римо-католицький чернечий «Орден духовних регулярних убогих Матері Божої благочестивих шкіл» (лат. Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum), або орден піарів (піаристів). Головний вектор його діяльності полягав у навчанні та вихованні дітей і юнацтва. Саме тому, крім трьох традиційних для католицького чернецтва обітниць (безшлюбності, бідності та послуху), піари давали ще й четверту – присвятити своє життя справі безкоштовного навчання і виховання дітей. Вона вповні відповідала гаслу

Таблиця 1

<i>Навчання елементарне</i>	Зміст програми
Клас дев'ятий (підготовчий)	Читання по складах
Клас восьмий	Повільне читання латинською мовою
Клас сьомий	Швидке читання італійською мовою
Клас шостий	Швидке читання будь-якої книжки
<i>Навчання торгове або технічне (комерційне)</i>	
Клас п'ятий	а) виразне читання, декламування; б) арифметика; в) латинські відмінювання; г) канцелярське письмо.
<i>Навчання гуманістичне</i>	
Клас четвертий	Латинські відмінювання
Клас третій	Дієвідміна латинських дієслів
Клас другий	Переклади із Цицерона
Клас перший	Переклади з Вергілія. Це був клас вищої латини, по закінченню якого учні могли вступати на навчання до університету.

ордену «Pietaset Litterae» («Благочестя та Освіта» або «Віра і Культура»).

У заснованій Йосифом де Каласансом школі була реалізована низка його власних виховних і дидактичних ідей. Однією з них стала оригінальна структура програми навчання, яка розподілялася на дев'ять класів. Водночас вони поділялися на три рівні. До речі, функціонування в піарській школі дев'яти класів не означало дев'яти років навчання, оскільки її учні перебували в кожному класі залежно від власних здібностей, отже, й успіхів. Зауважимо й те, що нумерація класів у ній йшла не з першого (найнижчого) до дев'ятого (найвищого), а була зворотною. Так, дев'ятий клас – Школа Святого Христа – був відповідником сучасного підготовчого класу, наступні чотири класи, а саме восьмий, сьомий, шостий і п'ятий, склали рівень початкової школи, й, зрештою, четвертий, третій, другий і останній, перший класи входили до структури школи другого ступеня. У початковій школі учні набували тих умінь, а саме читання, писання та рахування, опанування яких давало їм змогу знайти засіб сталого матеріального забезпечення, тобто роботу. Отже, після п'ятого класу піарської школи її учні вже могли йти працювати. Школа другого (вищого) рівня була розрахована на тих, хто міг собі дозволити продовжувати вчитися далі (див. табл. 1) [4, с. 139–140].

«Благочестиві школи» Йосифа де Каласанса дуже швидко стали популярними в Європі. Згідно з даними, наведеними польським дослідником Яцеком Тарашкевичем у монографії «Pierwsze stulecie Zakonu Pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642 – 1740)» (2015 р.), станом на 1642 р. (тобто на той рік, коли піари прибули до Польщі), їхній орден у низці міст Європи вже налічував 33-і монастирі й опікувався 38-ма школами. Зокрема, 5 осередків ордену піарів знаходилося на сусідніх із Польщею теренах Чехії та Моравії, творячи його окрему Німецьку провінцію [10, с. 18].

Ще впродовж 1619–1621 рр. Йосифом де Каласансом був розроблений статут ордену піарів. У ньому містилися чіткі приписи щодо ієрархічної структури ордену, отже, і діяльності орденських шкіл. Зокрема, до обов'язків провінціала ордену піарів входили: візитації шкіл, вирішення поточних справ їхнього функціонування, призначення вчителів, визначення місця їхньої праці або переміщення. У ґрунтовній студії польського дослідника Йосифа Лукашевича «Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794» (1849 р.) функції провінціала були охарактеризовані так. По-перше, він мав стежити, щоб у всіх піарських школах був належний порядок. Ішлося як про навчальний процес, так і про «вправи духовні», що мали бути чітко узгодженими з релігійним вченням. По-друге, провінціал ордену піарів щороку повинен був

відвідувати всі навчальні осередки провінції, або, у разі надзвичайної ситуації, відряджати на місце досвідчених візитаторів. Принагідно зазначимо, що іноді інспектування діяльності певного освітнього закладу піарів призначав верховний генерал ордену; він же займався відбором кандидатів на посади візитаторів. Прибувши на місце, вони збирали докладну інформацію про те, чи всі ченці ордену належним чином виконують свої обов'язки; чи всі вчителі під час навчання і виховання молоді докладають належних зусиль; і, найголовніше – чи можна якимось новим способом викладати науки так, щоб вони давали кращий результат [5, с. 289–290]. Отже, ці настанови щодо завдань візитаторів дають підстави для твердження, що навчально-виховна система ченців ордену піарів не була консервативною, закостенілою, навпаки, вона була гнучкою, динамічною, оскільки орієнтувалася на перманентне коригування з метою пошуків оптимальних методів, прийомів, практик навчання.

На чолі кожного піарського колеґіуму або школи стояв ректор, а в менших осередках – суперіор. Ректор обирався терміном на три роки. Його безпосередніми обов'язками було керівництво школою, зокрема контроль за працею вчителів, їхніми переміщеннями або звільненнями, екзаменування прибулих до школи учнів і розміщення їх у класах відповідно до здібностей і підготовки, а також проведення двічі на рік, а то й щомісяця іспитів, за результатами яких кращі учні переводилися в наступні класи.

В урядуванні школою ректорові допомагав префект, посаду якого зазвичай обіймав професор риторики чи філософії. До його обов'язків належало: щоденне відвідування класів, відстеження навчального процесу, зарахування і відрахування учнів, призначення покарань, контроль за гуртожитком, опіка хворих, переведення учнів до наступних класів, а за необхідності, й залишення їх на повторний курс [10, с. 19].

За змістом і характером навчальної програми піарські освітні установи суттєво не відрізнялися від інших тогочасних орденських шкіл Римо-католицької церкви. Щоправда, у піарських школах не так жорстко регламентувався навчально-виховний процес, як, наприклад, у єзуїтських, де він зазвичай реалізувався в суворій відповідності до шкільного статуту (Ratio Studiorum). Його відмінність полягала також і в тому, що коли в інших орденських освітніх осередках у навчально-виховному процесі викладачі й учні послуговувалися виключно латиною, навіть під час перерв і розваг, а національні мови практично були під забороною, то у школах піарів саме вони були мовами викладання [6, с. 321]. На думку польських дослідників, до цього піари вдавалися для того, щоби прищепити своїм вихованцям патріотизм, а також

інтерес до суспільного життя [9, с. 162]. Показовим у цьому контексті є те, що тоді як протестант Ян Амос Коменський писав свої книги, присвячені викладанню польської мови, латиною, отці-піари підготували підручник із латинської граматики польською мовою [3].

Особливу роль у реалізації принципів освітньо-виховної програми Й. де Каласанса відігравав учитель, який у стінах піарської школи виконував водночас функції як наставника, так і вихователя. До нього висувалася вимога «<...> так викладати, щоб учні не із примусу, але з переконання брали активну участь у навчанні» [9, с. 166]. З огляду на це, кандидати на посаду вчителя піарського навчального закладу спочатку проходили жорсткий відбір, а потім – спеціальну педагогічну підготовку у вчительській семінарії, студіюючи теоретичні і практичні курси, необхідні для наступної викладацької діяльності. Найздібнішим із них уможлилювали продовження навчання за кордоном. Так, одним зі свідчень перманентного контролю за високим рівнем викладання в піарських школах, отже, і професіоналізму їхніх викладачів, стало відповідне рішення Генеральної капітули ордену від 1683 р., згідно з яким термін професорських студій для кандидатів на посади вчителів мав тривати чотири роки, під час яких вони опанували дворічний курс гуманістичних наук, а також дворічний курс філософії. Зазначимо, що на останньому майбутні вчителі проходили обов'язкову педагогічну практику, метою якої було виявлення їхніх педагогічних здібностей [7, с. 393].

Аналізуючи навчально-виховну методику піарських шкіл, польська дослідниця Беата Соболевська-Стрельчак пише про те, що «вчитель у благочестивій школі Каласанса повинен був бути не суддею чи тираном, але турботливим батьком, котрий своєю працею мав прищеплювати вихованцям любов до Бога і людей» [9, с. 165]. Порівнюючи педагогічні принципи єзуїтського та піарського шкільництва, вона дійшла висновку, що коли вчитель-єзуїт навчав своїх вихованців у суворій відповідності із принципами “Ratio Studiorum”, то вчитель-піар був зорієнтований виконувати свою роботу на нетипових, як для того часу, педагогічних засадах, будучи впевненим, що повинен безмежно любити дітей, шанувати їхню гідність, обмежувати покарання, бути добрим прикладом для них [9, с. 165]. Як твердив польський дослідник Ян Буба, оригінальність навчально-виховної системи ордену піарів полягала також і в тому, що Йосифом де Каласансом не було створено спеціальних чітких «правил навчання», що дозволяло вчителям «експериментувати й адаптувати навчальні програми до потреб місця і часу» [2, с. 16]. Відтак, учитель у піарській школі мав можливість експериментувати із програмою навчання і коригувати її відповідно до потреб учнів.

Йосиф де Каласанс уважав, що вчитель повинен найбільше часу присвячувати тому учневі, якому бракує родинної уваги й опіки, а також тим, хто шукає товариства в середовищі «зіпсованих однолітків». Реалізуючи такий підхід на практиці, ченці ордену піарів діяли згідно з настановами свого засновника, який щодо цього писав: «Хороший вчитель приведе до покаяння і розпізнає порядну людину навіть у найгіршому учневі, якщо буде вміти в ньому бачити і розкривати кращі психічні риси, що притаманні кожному людському єству» [9, с. 165–166]. Саме тому, щоб «утихомирити» окремих порушників шкільних правил, створити їм додаткові стимули до морального росту та самовдосконалення, отцями-піарами був відпрацьований прийом, згідно з яким під час навчання їх садовили за одну лаву з тими вихованцями, які мали блискучі результати. Для порушників дисципліни саме вони були прикладом належної поведінки [9, с. 166].

Наголосимо на тому, що загалом в освітній практиці XV–XVI ст. тілесні покарання учнів були досить поширеним явищем. З огляду на це гуманістами доби Відродження була висунута ідея про необхідність обмеження до мінімуму тілесних покарань або їхнє застосування лише тоді, коли словесні зауваження не діяли. Саме цей тип педагогічного мислення, тобто гуманного підходу до учня, вповні поділяли піари, які фізичні покарання у своїх школах використовували лише в надзвичайних ситуаціях.

Висновки. Отже, в основі педагогічної системи Йосифа де Каласанса лежали раціональні та гуманістичні принципи, що тісно контамінувалися з релігійними. Найбільшим відкриттям Йосифа де Каласанса було переконання, що школа повинна бути обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей. Водночас він стверджував, що навчання в ній варто розпочинати з наймолодшого віку. Заслугує на особливу увагу і той факт, що засновник ордену піарів ще в XVII ст. наголошував на необхідності індивідуального підходу вчителя-вихователя до кожного учня.

Йосиф де Каласанс постійно підкреслював, що оскільки кожен учень є унікальною особистістю, до нього треба підходити індивідуально, творчо застосовуючи власні навчальні методи до його можливостей і потреб. Цей підхід, що своїми витокami сягає античної доби, зокрема педагогічних поглядів Квінтіліана і Сенеки, в епоху Відродження набув нових сенсів і нового прочитання. Практика індивідуального підходу до учня в піарських освітніх закладах привела до того ефекту, що в них, на відміну від єзуїтських, в учнівському середовищі формувалася атмосфера доброзичливості та щирості.

По-друге, неабияку увагу піари приділяли відбору кандидатів на посади вчителів, а також їхній наступній ґрунтовній підготовці. Вони були переконані в тому, що саме від особистих якостей педа-

гога залежить якість навчання і виховання молодого покоління.

По-третє, у своїй педагогічній роботі піари робили наголос на тому, що, дбаючи про ґрунтовну базову освіту молоді, не можна занедбувати її виховного аспекту, зокрема сприяння становленню учня як громадянина-патріота. Це надзвичайно важливий аспект, актуальність якого підтверджується сьогодні.

Отже, є підстави для твердження, що навчально-виховна система, запропонована 400 років тому ченцями римо-католицького чернечого ордену піарів та практикована ними, не є анахронічною, оскільки постулати, покладені в її основу, не втратили своєї актуальності й донині. На наше переконання, їхня реалізація в сучасному вітчизняному освітньому просторі не лише сприяла б його оптимізації, але й уможливила б виховання учня – гідної, самодостатньої, інтелектуальної, патріотичної особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Культура Нового времени. Идеалы и ценности новоевропейской культуры. URL: <http://ifreestore.net/5030/33/> (дата звернення: 25.08.2018).
2. Buba J. Założyciel pijarów – "znaki czasu". *Pijarzy w kulturze dawnej Polsk i: ludzie i zagadnienia : praca zbiorowa*. Kraków : Polska Prowincja XX Pijarów, 1982. S. 15–21.
3. Dydaktyka. Pedagogika Pijarska. *Polska Prowincja Zakonu Pijarów*. URL: http://www.pijarzy.pl/zalozyciel/pedagogika_pijarska/dydaktyka_d6858_pol.html (дата звернення: 12.08.2016).
4. López S. Dokumenty św. Józefa Kalasancjusza. Kraków : Polska Prowincja Zakonu Pijarów, Wydawnictwo eSPe, 2007. 410 s.
5. Łukaszewicz J. Historia szkół w Koronie w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794 : W 4 tomach. T. I. Poznań : Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1849. 472 s.
6. Możdzen S. Historia wychowania do 1795. Kielce : Wydawnictwo Diecezjalne, 2005. 431 s.
7. Pitala A., ks. Pijarskie zakłady kształcenia nauczycieli w dawnej Polsce – profesoria. *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII – XIX wieku* / Pod red. nauk. Ireny Stasiewicz-Jasiukowej. Warszawa ; Kraków : Zakład Historii Nauk Społecznych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN : Polska Prowincja Pijarów, 1993. S. 391–408.
8. Calasanz Joseph, Saint. Annuslubilaei Scholarum Piarum. URL: <http://scolopi.org/en/calasanz/> (дата звернення: 18.11.2015).
9. Sobolewska-Strzelczak B. Początki szkolnictwa Pijarskiego. Inspiracje dla współczesnej teorii i praktyki pedagogicznej. *Perspektiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*. 2013. № 2 (23). S. 159–168.
10. Taraszkiewicz J. Pierwsze stulecie zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642–1740). Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015. 362 s.